

Дарко БАКИЋ*

ПИТАЊЕ ЕМИГРАЦИЈЕ ОСМАНСКИХ ПОДАНИКА ИЗ СКАДАРСКОГ И КОСОВСКОГ ВИЛАЈЕТА У ЦРНУ ГОРУ

ABSTRACT: *The suppression of armed rebellions of Albanians, which in Kosovo's and in Shkodra's vilayet did oppose the policy of ottomanization of the society that the Young turks was carrying out at the time, had as its consequence a huge number of refugees from war-affected areas that were seeking for some refuge in Montenegro. Even though it was overburdening Montenegro's financial system, King Nicholas I gladly received refugees from Albania in Montenegro, not only from humanitarian reasons but also because he wanted to gain their affection towards his state, in order to much easier, when the opportunity arises, achieve the main goal of his foreign policy to extend Montenegro's territory to northern Albania.*

KEYWORDS: *Emigration, Shkodra's vilayet, Kosovo's vilayet, the rebellion in Kosovo, Malesia's rebellion, Montenegro, northern Albania, king Nicholas I*

Увод

Успјешно окончање Младотурске револуције у јулу 1908. године, која је означила крај апсолутистичке владавине султана Абдул Хамида II и повратак на снагу либералног Мидхат-пашиног устава из 1876. године (који је посљедњих тридесет година био суспендован), што је уједно значило и поновно успостављање парламентарног система у земљи, није наговјештавао могућност оружане побуне Албанаца. Ово тим прије што су они дали велики допринос напорима младотурака да успоставе ново стање у држави.

---

* Аутор је доктор политичких наука, запослен у Министарству економије Црне Горе.

Убрзо након објављивања устава, који је гарантовао основна грађанска права, дошло је до културно-политичког процвата Албанаца. Отварани су албански клубови, штампане разне новине и осниване школе у којима је настава извођена на албанском језику. Све је указивало на то да су се стекли услови да очекивања Албанаца, у погледу остваривања њихове аутономије у оквиру Османског царства, буду у догледно вријеме испуњена. Међутим, ствари су почеле да се одвијају другим током.

У складу са политиком наметања јединственог националног осјећаја свим поданицима Османског царства, коју су младотурци почели да спроводе већ од средине 1909. године, услиједиле су репресивне мјере према албанском националном покрету. Дошло је до забране штампања публикација на албанском језику, забране свих удружења која нијесу „отоманска“, повећања пореских обавеза, увођења опште војне обавезе, увођења турског језика у албанске школе и слично.¹ Овакво стање, при чему је народу посебно тешко падало увођење нових пореских обавеза, изазвало је током 1909. године више оружаних побуна Албанаца.²

Покушаји албанских посланика у османској скупштини да спор са влашћу ријеше парламентарним путем нијесу успјели, због противљења младотурске партије Јединство и напредак да изађе у сусрет било каквим захтјевима представника Албанаца. Зато је на скупштини албанских првака одржаној у Ѓњилану, марта 1910. године, донијета одлука да се против режима подигне оружани устанак, који је убрзо захватио Приштину, Пећ, Вучитрн, Ђаковицу и друга мјеста у Косовском вилајету.³

Ангажујући око 40 000 војника под командом Шефкет Тургутпаше, Турци су, у мају, успјели да последије жестоких борби и уз велике губитке скрше отпор далеко малобројнијих устаничких снага,⁴ да би потом предузели жестоке репресалије према албанском становништву.⁵

¹ Ђ. Њикрелевић, *Ustanak у Malesiji 1911. godine*, Podgorica 2001, s. 35, 36, 310, 311; С. Драшкић, *Европа и албанско питање : (1830-1921) : прилози проучавању историје Албаније од почетка националног препорода (1830) до Конференције амбасадора у Паризу (1921)*, Београд, 2000, с. 106.

² Ђ. Њикрелевић, *n.d.*, s. 36, 47; П.Бартл, *Албанци: од средњег века до данас*, Београд, 2001, с.124,125.

³ Ђ. Њикрелевић, *n.d.*, s. 48, 49, 311.

⁴ Главне битке вођене су у Качаничкој клисури, у којој се на челу устаника налазио Идриз Сефери и у рејону Цараљево-Шпиље-Језерце, гдје су устаничке снаге предводили Исо Бољетинац и Хасан Хусеин Будакова. (*Isto*, s. 50-58, 311; А. Buda, К. Frasheri, S. Pollo, J. Alibali, N. Plasari, *Historia e popullit Shqiptar (II)*, Priština, 1969, s. 296, 298; С. Драшкић, *n.d.*, с 129)

⁵ Османске власти су интернирале многе Албанце, не само племенске прваке, већ и оне који су учествовали у националним организацијама и антивладиним манифе-

Портина прокламација

Након умирења Косовског устанка, Тургут-паша је, по доласку у Скадар 24. јула 1910. године⁶, наставио са репресивним мјерама према Албанцима, заводећи у Скадарском вилајету опсадно стање.⁷

У склопу свог задатака, који се односио на одузимање оружја Албанцима, Тургут-паша је разоружао и Малисоре, али тако што их је преварио. Позвао их је да предају старо оружје, како би умјесто њега добили ново, а када су они то урадили отјерао их је кућама. Овај поступак изузетно је тешко пао поносним Малисорима.⁸ Њих је, такође, веома озлоједила и наредба Тургут-паше о регистрацији свих војно способних мушкараца од 16 до 60 година, ради њиховог укључивања у отоманску војску.⁹

Тражећи излаз из стања у коме су се нашли, многи Малисори одметнули су се у планине, док су неки уточиште потражили у Црној Гори.¹⁰

Реагујући на све израженију емиграцију из Скадарског вилајета, Порта је у првој половини октобра избјеглицама упутила прокламацију, у којој се каже да ће бити изведени пред војни суд уколико се не повинују владиним одлукама. Њихови земљишни посједи и цјелокупна имовина биће конфисковани, куће спаљене, а рођаци са којима контактирају прогнани. Међутим, влада им нуди амнестију уколико се у року од десет дана врате у отаџбину.¹¹

У одговору на прокламацију емигранти су изнијели своје услове под којима пристају да се врате у завичај, а који су се односили на

стајцијама. Доста албанских родољуба било је изведено пред војни суд и кажњено затворским казнама од 10 до 20 година. Турци су нарочито били ревносни у разоружавању албанског становништва, а будући да нијесу били задовољни тим послон, многи су мушкарци, без обзира на године, били стријељани под изговором да нијесу хтјели да предају оружје или да су покушали да бјеже. Забрањене су све албанске новине, дошло је до затварања свих албанских школа, клубова, штампарија и др. (Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 56, 58, П. Бартл, *n.d.*, с. 127)

⁶ На путу за Скадар, у Шаљи, Тургут-паша је наишао на жесток отпор Албанаца, тако да се морао вратити у Ђаковицу, одакле је преко Пуке стигао на одредиште. (А. Buda, К. Frasheri, S. Pollo, J. Alibali, N. Plasari, *n.d.*, s. 298, 300)

⁷ О томе Петер Бартл пише: „(...) увече је на снази била забрана излажења, све оружје је морало бити предато. Свако ко је помогао устаницима или им пружио уточиште био је изведен пред војни суд. У селима гдје је било отпора турским снагама порушене су све куће, а становништво похапшено. Барјактари планинских племена позивани су у Скадар наводно на преговоре и тамо хапшени“. (П. Бартл, *n.d.*, с. 127)

⁸ М.Б. Рашовић, *Племя Кучи*, Београд, 1963, с. 243.

⁹ А. Buda, К. Frasheri, S. Pollo, J. Alibali, N. Plasari, *n.d.*, s. 300.

¹⁰ Исто; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 109, 312.

¹¹ И.С.Галкин, *Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов европейской турции в 1905-1912 гг.*, Москва, 1960, с. 133.

опозив наредби о разоружању и регрутацији, укидање пореза који су у сјеверној Албанији уведени 1910. године и именовање чиновника хришћанске вјере.¹²

Како Порта није прихватила изнијете захтјеве, питање албанских емиграната овом приликом није ријешено. Ипак, они ће се ускоро вратити својим кућама, али само накратко.

Солидарност црногорског становништва

Ради помоћи невољницима који су спас потражили на територији Црне Горе, уз подршку црногорске владе у држави су формирани одбори за прикупљање добровољних прилога избјеглицама из Старе Србије и Скендерије.¹³ Њихов рад је био организован тако што су прилоге из земље прикупљали општински и племенски одбори, који су их преко варошких одбора слали главном одбору који се налазио на Цетињу, док је прилоге из иностранства директно примао главни одбор. На челу одбора налазили су се људи из редова најугледнијих црногорских грађана.¹⁴

Поводом овог предузећа, Главни одбор је у Гласу Црногорца од 2/15. октобра 1910. године народу упутио проглас. У њему, између осталог, пише да је „потоњих дана имиграција“ добила такве размјере, „да се је бојати, да ће ти страдалници своје отаџбине, и поред пажње и бриге са надлежне стране, продужити страдање без крова и хљеба и у нашој домовини“.¹⁵ Даље се каже да се тако нешто не смије допустити, јер би се у том случају Црногорци огријешили о љубави према својој

¹² Исто.

¹³ У вези са приливом избјеглица у Црну Гору у Гласу Црногорца од 18. септембра/1. октобра 1910. године писало је: „Из пограничних села беранског округа, а тако и из пограничних арбанашких села посљедњих дана читаве фамилије на хрпе бјеже у нашу границу. Изгледа, да је ближи повод овоме предстојеће новачење, уз насилни поступак аксера према разоружаном становништву“. (*Глас Црногорца*, бр. 43, Цетиње, 18. септембар/1. октобар 1910). Прилив емиграната из Беранске нахије дешавао се након тога што су се избјеглице из те области, које су се, услед турског терора, налазиле у Црној Гори још од августа 1909. године, вратиле у своје крајеве јула 1910. године. У вези с тим, Глас Црногорца од 3/16. јула је писао: „Тако су се на Петровдан сви стари и нови емигранти повратили слободно својим кућама, пошто су на граници предали оружје, у присуству нашег и турског пограничног комесара“. (*Глас Црногорца*, бр. 29, Цетиње, 3/16. јул 1910)

¹⁴ *Глас Црногорца*, бр. 24, Цетиње, 2/15. октобар 1910; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 77, 78.

¹⁵ Када је ријеч о страдалницима који су потражили спас у Црној Гори у прогласу се каже да су то „с једне стране наша браћа Срби, а с друге—наши стари сусједи Арбанаси, са којима нас везују, осим чисто човјечанских дужности још и везе сусједства и многе традиције из прошлости“. Затим се наглашава: „Но прекорачивши наш свештени праг, сви су они за нас једнаки и свима дужни смо подједнако помоћи“. (*Глас Црногорца*, бр. 24, Цетиње, 2/15. октобар 1910)

драгој отаџбини. Осим тога, Црногорци би „љуту згријешили Божијем угоднику“, Светом Петру Цетињском, који им је у наслеђе оставио слједеће ријечи: „Наша врата слободе нек су сваком слободу иштућем отворена, и то нек ви је аманет.“¹⁶ Због тога су формиран и „Одбори овдје на Цетињу и по унутрашњости“, наводи се потом у прогласу, при чему се апелује на црногорске поданике да помогну у складу са својим могућностима, било „у новцу, житу или живоме“.¹⁷ Наглашава се да је и најмањи прилог добродошао. Одбор је такође замолио и „сваког брата Србина и Словенина, гдје год се он налазио, као и сваког оног који хришћански осјећа“, да се прикључи овој акцији.¹⁸

На упућени позив народ се одазвао у великом броју, а међу првим приложницима биле су најзначајније државно-политичке личности Црне Горе.¹⁹ Одбори су радили за све вријеме трајања малисорске кризе, при чему су имена приложника објављивана у издањима Гласа Црногорца од 16/29. октобра 1910. године до краја 1911. године.²⁰

Дипломатска акција великих сила

Плашећи се да би избјегличка криза могла бити увод у много веће компликације, које би пореметиле статус кво на Балкану, Русија, Аустро-Угарска и остале велике силе покренуле су дипломатску акцију, тражећи од Порте да створи услове за повратак Албанаца у своје домове. Истовремено је и од црногорске владе тражено да са османском страном заједнички ради на рјешавању тога питања.²¹

Иако су трошкови издржавања емиграната представљали велико оптерећење за црногорске финансије, краљ Никола није радо прихватио захтјев великих сила.²² За црногорског владара брига о албанској

¹⁶ *Глас Црногорца*, бр. 24, Цетиње, 2/15. октобар 1910

¹⁷ *Исто*.

¹⁸ *Исто*.

¹⁹ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 78. Према свједочењу Лазара Томановића, тадашњег председника владе (4/17. април 1907–6/19. јун 1912), министра иностраних дјела (2/15. април 1909–10/23. августа 1911, заступник министра иностраних дјела од 4/17. априла 1907 до 2/15. априла 1909) и заступника министра правде (31. март/13. април 1910–10/23. август 1911), војвода Божо Петровић „лично је одио по унутрашњости и купио прилоге исто као што се купило за вријеме херцеговачког устанка(...).“ (Л. Томановић, *Поводом мемоара барона Гисла*, Записи, књ. II, св. 16, Цетиње, 1928, с. 352; *Глас Црногорца*, бр. 16, 5/18. април (на насловној страни листа грешком стоји датум 5. март) 1907, бр. 15, 2/15. април 1909, бр. 16, 3/16. април 1910, бр. 35, 10/23. август 1911, бр. 24, 6/19. јун 1912)

²⁰ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 78.

²¹ *Isto*, s. 118, 119, 313.

²² Црна Гора је до краја 1910. године за издржавање албанских емиграната утрошила 90 000 перпера. (*Isto*, s. 81)

емиграцији имала је велики значај у поступку придобијања Албанаца за остваривање свог главног спољнополитичког циља, који је подразумијевао да се у погодном тренутку оствари проширење Црне Горе на територију сјеверне Албаније.²³ Зато се и сматрало да поред терора који је завео Тургут-паша удио у емигрантској кризи има и црногорска влада, која је преко својих агената подстрекивала Албанце да прелазе у Црну Гору.²⁴ Оптужбе овакве врсте поготово су долазиле са османске стране. Због тога је краљ Никола нашао за сходно да се 4/17. октобра представницима великих сила на Цетињу обрати једним меморандумом у коме износи узроке који су изазвали процес емиграције, затим истиче да Турци шире гласине да Црна Гора подстиче емигрантски покрет да би изазвала граничне сукобе и сл.²⁵

Поступајући у складу са захтјевима великих сила, Цетиње и Цариград су одлучили да формирају мјешовиту комисију да би се отклонили „чести инциденти на граници турско-црногорској“, што се у ствари односило на потребу да се пронађе рјешење за повратак малисорских избјеглица кућама.²⁶ Ради отпочињања преговора о овом питању, на Цетињу су се почетком новембра састали предсједник османског дијела комисије, скадарски валија Бедри-паша и предсједник црногорског дијела комисије Јанко Вукотић.²⁷ Договор двију страна (Цетињски протокол) постигнут је на основу Портине прокламације од 19. октобра/1. новембра 1910. године. Прокламација је предвиђала продужење рока за повратак емиграната одређеног од пријеког суда, одлагање наплате пореза на овце све док повратници не буду у стању да изврше ову обавезу, као и ослобађање од одговорности свих повратника и њихово слободно располагање имовином коју посједују. У задњој тачки, која се односила на војну обавезу, стајало је: “регрути, који су позвани на одслужење свог трогодишњег рока у војсци, одслужиће своју војну обавезу у вилајету почињући од 22 и 23 год. и то само три мјесеца; а једино рекрути од 21 год ићи ће за једну годину изван вилајета“.²⁸

Колико је Цетиње морало озбиљно схватити захтјев великих сила за рјешавања настале кризе, најбоље свједочи упозорење руске владе из новембра 1910. године, које је стигло убрзо након постизања црно-

²³ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 119.

²⁴ Ђ. Микић, *Србија и Црна Гора у Малисорској кризи 1910-1911. године*, Историјски записи, Подгорица, 1985/2, с. 9.

²⁵ *Исто*, с. 11; И.С.Галкин, *н.д.*, с. 134.

²⁶ *Глас Црногорца*, бр. 48, Цетиње, 23. октобар/5. новембар 1910; Р. Драгићевић, *Малисорске буне 1910 и 1911 године*, Записи, књ XXIV, св 1-6, Цетиње, 1940, с. 155.

²⁷ *Исто*.

²⁸ *Глас Црногорца*, бр. 49, Цетиње, 30. октобар/12. новембар 1910; Р. Драгићевић, *н.р.*, с.155; *Црна Гора и САД: у документима Националног архива у Вашингтону 1905–1918*, приредио Р. Распоповић, Подгорица, 2010, с. 280.

горско-османског споразума о повратку емиграната кућама. Петроград је захтијевао да Црна Гора одмах откаже гостопримство албанским избјеглицама, иначе ће јој укинути субвенције које јој је до тада давала.²⁹

Пошто емигранти нијесу имали повјерења у искреност младотурског режима, било је потребно уложити доста труда, како би се на бази вођења бројних разговора, они убиједили да поступе у складу са потписаним споразумом.³⁰ Од око 1500 емиграната из Скадарског вилајета: Груда, Хота, Кастрата, Шкреља и Врачана, кућама се вратило њих око 1400.³¹

Неприхватљива амнестија

За разлику од емиграната из Скадарског вилајета који су се вратили својим кућама, избјеглице из Косовског вилајета остале су у Црној Гори, с тим што су са те територије придлазили нови невољници. О томе у *Гласу Црногорца* од 20. новембра/3. децембра 1910. године пише: „Баш у часу кад су се они из Скадарског вилајета повраћали, из Ђаковице и околице прошло је стотину са својим првацима у нашу границу, а како чујемо и други се за њима справљају. Тако са емигрантима из беранског округа, којих има око 2000, број емиграната из Косовског вилајета допире до 2.500“.³²

Поводом финансијских тешкоћа са којима се суочавала црногорска држава усљед доласка избјеглица на њену територију, посланик Милосав Николић поставио је питање Лазару Томановићу, интересујући се „са којом политичком сврхом“ Црна Гора прима „толики број емиграната“ на њен терет.³³

На скупштинском засиједању одржаном 13/26. јануара 1911. године Томановић је, између осталог, одговорио „да је од памтивијека Црна Гора примала свакога без разлике поданства, вјере и народности ко је у њој уточиште тражио“.³⁴ Притом се тај стари црногорски оби-

²⁹ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 156.

³⁰ Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 121.

³¹ Својим домовима није се вратила 21 породица. (Isto, s. 122, 123, 313; *Глас Црногорца*, бр. 52, Цетиње, 20. новембар/3. децембар 1910)

³² *Глас Црногорца*, бр. 52, Цетиње, 20. новембар/3. децембар 1910. Да се поврате у завичај нијесу жељели ни емигранти из беранског округа. На крају су, ипак, као и избјеглице из Малесије, пристали да се врате у своје крајеве. (Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 122)

³³ Николић је такође питао зашто се мобилизује турска војска дуж црногорско-османске границе, на што му је Лазар Томановић одговорио да таквих сазнања нема. (*Глас Црногорца*, бр. 3, 15/28. јануар 1911, бр. 4, 22. јануар/4. фебруар, Цетиње, 1911)

³⁴ *Исто*.

чај потпуно слаже са међународном правом, „по коме се управљају све просвијећене државе од највећих до најмањих“.³⁵ Поред тога што је испуњавало хуманитарне и међународне дужности, Томановић истиче да се Цетиње код османских власти заузимало да се створе услови за повратак избјеглица на своја огњишта. Тако се током претходне године најприје вратила „она прва емиграција из беранског округа“, потом су се, са малим изузетком, на своја огњишта вратили и емигранти из Скадарског вилајета, а сада се чека амнестија за избјеглице из Косовског вилајета, каже Томановић.³⁶

Ова амнестија услиједила је у фебруару, када је Порта саопштила Цетињу да свим емигрантима допушта „слободан повратак, осим неким првацима, који су имали бити интернирани³⁷, и осим оних, који су починили какво просто злочинство, који морају суду одговарати, не именујући их који су то“.³⁸ Овако срочено помиловање ником није уливало повјерење у слободан повратак, па стога ниједан емигрант није ни одлучио да напусти Црну Гору.³⁹

Краљ Никола и Садредин-бег

У разговору којег је 10/23. фебруара поводом Портине амнестије водио са османским послаником у Црној Гори Садредин-бегом, краљ Никола је рекао да је помиловање дато „с таквим ограничењима“, поготово за албанске главаре, да они никако нијесу спремни да га прихвате, а самим тим ни њихови сународници. Стога је приморан да им укаже сваку помоћ, али, како је истакао, само до 15/28. марта када ће они бити приморани да траже азил у другој држави. Но, много је вјероватније да ће се Албанци вратити у своја мјеста „да се боре оружаном руком“, а у том случају, увјерен је краљ, „да ће чим љето дође свуда да пуца пушка од Скопља до Драча“. То ће, пак, натјерати Порту да поново уложи велике напоре да угуши устанак, при чему ће бити изложена осуди европског јавног мњења.⁴⁰

Потом се црногорски владар осврнуо и на питање српског народа у Османском царству, износећи мишљење о мјерама које би Порта требало да преузме ради умирења прилика у држави: „Господине министре, када би отоманска влада признала српску народност у својој царе-

³⁵ *Глас Црногорца*, бр. 3, Цетиње, 15/28. јануар 1911; Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 203.

³⁶ *Глас Црногорца*, бр. 3, Цетиње, 15/28. јануар 1911.

³⁷ Ријеч је о интернацији у Малу Азију (Р. Драгићевић, *Извјештаји о малисорским бунама 1911. године*, Записи, књ XXV, св 1–2, Цетиње, 1941, с. 44)

³⁸ *Глас Црногорца*, бр. 12, Цетиње, 19. март/1. април 1911.

³⁹ *Исто*.

⁴⁰ Р. Драгићевић, *Малисорске буне 1910 и 1911 године*, с. 203.

вини, дозволила да се обнови српска Патријархија у Пећи, и да се у исто мјесто отвори црногорски конзулат (што је већ Ирадом дозвољено), и учињела овом приликом општу амнестију над побуњеним Арнаутима и уопште својим поданицима у овим крајевима, увјеравам Вас, да би мир и поредак у свој Арбанији и Старој Србији завладао“⁴¹.

Садредин-бег се захвалио црногорском владару на мудрим и пријатељским савјетима, истичући да у потпуности дијели његово мишљење и да се у том смислу заузимао код Порте, али да је тамо наишао на јак отпор. Краљ Никола му је потом рекао да неодложно тражи дозволу да оде у Цариград, те да „живом ријечју представи својој влади озбиљно стање ствари“⁴².

Мисија Лазара Мијушковића у Цариграду

Осим што је Садредин-бега савјетовао да пође у османску престоницу, краљ Никола је поводом исте ствари нашао за сходно да тамо пошаље Лазара Мијушковића. О томе свједочи једна недатирана инструкција у којој, између осталог, пише да господин Лазар полази у Цариград као привремени специјални посланик са мисијом да Порти представи какво је стање у Албанији. Затим да јој „предложи савјете, како да се ово стање побољша и стиша, да не би избили на површину догађаји, којима се сад не могу дознати размјере“: Поред овога, Порти треба предочити „какву и колику штету и незгоду Црна Гора има на рукама од великог броја арбанашких емиграната, и коликим је трошковима због тога изложена и напорима за одржавање реда и мира на граници, јер колико год међународне дужности обвезују Црну Гору у ове околности, толико се она брине, да улије вјеру у своје лојално расположење спрам Турске“. Исто тако, Мијушковић је имао задатак да предочи османској влади „неопходну потребу да се са Краљевином многа несвршена погранична питања уреди; да се једном за вазда установи добар ред на граници.“⁴³

Брига коју је књаз Никола исказао за стање у Османском царству у разговору са Садредин-бегом и његов поступак у вези слања Лазара Мијушковића у Цариград, представљали су само дипломатско маневрисање црногорског суверена. На тај начин је османску страну требало увјерити у добросусједско држање Цетиња у односу према цијелој ствари. Но, засигурно да је црногорски владар желио дестабилизацију прилика у Царевини, јер је једино у таквој ситуацији могао рачунати да ће, у случају повољног развоја околности, имати прилику да прошири

⁴¹ Р. Драгићевић, *н.д.*, с. 204.

⁴² *Исто.*

⁴³ *Исто.*

Црну Гору у складу са својим политичким плановима. Потенцирањем питања опетерећености црногорских финансија услед издржавања албанских избјеглица, Турцима се жељело дати до знања да Црна Гора, осим добросусједских, има и сопствене разлоге због којих жељи сређивање прилика у Царевини. При том је било јасно да ригидни младотурски режим није био спреман на било какво попуштање, које би значило ревидирање њиховог основног политичког курса усмјереног у правцу отоманизације цјелокупног друштва, тако да је избијање новог устанка Албанаца било све извјесније. Тим прије што је албанска емиграција већ увелико радила на припреми оружане побуне, о чему је краљ Никола био у потпуности упознат.⁴⁴ Штавише, црногорски владар је једном од вођа ослободилачког покрета Албанаца, Николи Иванају, приликом његове посјете Цетињу у децембру 1910. године, обећао да ће подржати устаничку борбу његовог народа.⁴⁵

Меморандум црногорске владе

До новог устанка Албанаца дошло је 24. марта 1911. године, када су Малисори, првенствено незадовољни због тога што су им мјере младотурског режима угрожавале племенску самоуправу, одлучили да постојећа права бране оружаним путем.⁴⁶ Убрзо наком избијања устанка (1. априла), влада на Цетињу нашла је за сходно да се поводом актуелне ситуације у Скадарској Малесији (у даљем тексту Малесија), великим силама обрати једним меморандумом.⁴⁷

У овом документу, између осталог, пише да су многи Албанци католици из Скадарског вилајета, након што су новембра 1910. године пристали да се врате кућама, били принуђени да опет емигрирају у Црну Гору, јер су турске власти нарушавале споразум. Исто тако, наглашава се чињеница да емигранти из Косовског вилајета нијесу прихватили амнестију коју им је понудила Порта, пошто им она није давала сигурност да могу слободно да се врате у отаџбину. Потом се каже да је црногорска влада, због немогућности да и даље подноси терет издржавања избјеглица, нашла за своју дужност да обавијести османско посланство на Цетињу, али и представнике великих сила у Црној Гори, да ће од 15/28. марта бити принуђена да откаже гостопримство емигрантима.⁴⁸

⁴⁴ Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 121

⁴⁵ *Isto*, s. 94, 313.

⁴⁶ Власт у племенима Малесије припадала је малисорским главарима, барјактарима и војводама. Један дио пореских обавеза плаћао се само у низијским дјеловима Малесије, гдје се налазила војска и полиција (заптије). (Ђ. Nikprelević, *n.d.*, 17–18)

⁴⁷ Р. Драгићевић, *Извјештаји о малисорским бунама 1911. године*, с. 44.

⁴⁸ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 45. До повратка избјеглица из Косовског вилајета у завичај дошло је „уочи почетка Малисорског устанка крајем марта 1911. године“. (Ђ.

Осим тога, влада у меморандуму указује на то да је, за рјешавање избјегличког питања, неопходно да се за емигранте изради „једна шира амнестија и попуштање у строгом извршењу закона, који су скоро уведени у Арбанији“.⁴⁹

У обраћању великим силама црногорска влада такође истиче да је заузела „најисправније и најпријатељскије држање наспрам сусједне империје“, те да „није имала, нити је могла имати, никаквог разлога, да подржава било на који начин људство да се исељава из Турске у Црну Гору“.⁵⁰ Управо супротно, у њеном интересу би било „да спречава то исељавање, које је изазвало толико трошкова и неприлика“.⁵¹ У наставку настојања да се велике силе убиједи да Црна Гора није умијешана у збивања у Малесији, односно да су гласине које се злонамјерно проносе по европској штампи потпуно бесмислене, у меморандуму се каже следеће: „Влада би била - према казивању тих нескрупулосних клеветника - ништа мање него агент-провокатор за свој сопствени рачун и за рачун других, заинтересованих да се подигну побуне у Арбанији.“⁵²

У погледу исхода устанка, влада констатује да нема сумње да ће османска војска „уништити ускоро револуционарни покрет“. Међутим, „по свему изгледа да ће велики број становништва из области пограничних са Црном Гором бити притјеран од страха грађанског рата, да у нашу земљу тражи уточиште.“⁵³ Тако ће црногорска држава „бити изложена, и против воље, да прими емиграцију, можда много већу и под околностима још тежим неголи претходну“.⁵⁴ Зато се од великих сила тражи да „предузму „средства подесна да отклоне од Црне Горе тешка искушења, која се силом прилика спремају“.⁵⁵

Званична и незванична политика црногорске владе

У црногорској скупштини је 16/29. априла поднијета интерпелација, којом се од владе тражи да се изјасни „на ком становишту остаје“ према збивањима у непосредном црногорском сусједству.⁵⁶

У одговору на интерпелацију Лазар Томановић је, између осталог, рекао: „Краљ. Влада ће се и у напријед држати строге неутралности у смислу расписа мога друга унутрашњих дијела“⁵⁷, публикована

Nikprelević, *n.d.*, s. 58)

⁴⁹ Исто, с. 44.

⁵⁰ Исто, с. 45.

⁵¹ Исто.

⁵² Исто, с. 46.

⁵³ Р. Драгићевић, *н.р.*, с. 46.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Исто, с. 47.

⁵⁶ Глас Црногорца, бр. 17, Цетиње, 20. април/2. мај 1911.

⁵⁷ Дана 24. марта/6. априла 1911. године министар унутрашњих дјела Марко Ђукановић упутио је свим обласним управитељима распис у коме се, између осталог, каже:

у званичном листу; а у смислу ријешења Министарског Савјета обустављена је већ свака државна помоћ имигрантима, који су упућени да се покоре царским властима, осим рањеника, а до тада могу зарађивати на државним путевима за своје издржавање и своје нејачи.⁵⁸ Држава је за њих доста учинила, а народ наш још више, особито погранични, који је много претрпио и једнако трпи. Остаје још само одбор, који прима добровољне прилоге, и који може појединцима пружати помоћи.

Господо народни посланици! Црна Гора је своју хуманитарну и међународну дужност извршила и преко својих сила, и тим је морално доста добила. А сада Црна Гора хоће да подржи оне досадашње добре односе са моћном сусједном царевином, а надамо се да је то и жеља просвијетљених државника, који њом управљају. Берлински конгрес дао је и нама и њима добру лекцију!⁵⁹

Томановићев одговор, којег је скупштина у цјелини прихватила, био је сасвим очекиван.⁶⁰ Црногорска влада званично није доводила у питање своју политику неутралности, при чему је укидање државне помоћи избјеглицама и њихово позивање на покорност царским властима, имало за циљ да убиједи османску страну у искреност тако прокламоване политике.

Међутим, Црна Гора је и те како била умијешана у збивања у Малесији. Цетиње је било одговорно за то што су Малисори започели устанак нешто више од мјесец дана раније него што је то било плани-

---

„Колико ће трајати ово стање Малисора, не зна нико; овијем налажем вам да најстрожије ред обдржавате и да строго имате у виду, с једне стране неповредимост наших добрих односа са турском царевином, а са друге, хуманитарне дужности према паћеницима, дотле, док они то заслужују добрим владањем. Особито се препоручује пограничним обласним управитељима, да чељад и живо пребјеглих уклоне подалеко од границе и прекину сваки саобраћај њихов са устаницима; да с наше стране никоме не дозвољавају прелазак преко границе под оружјем, а тако исто ни из преко границе овамо; а дужни су савјетовати докле год њихов савјет може допријети, да се емигранти покоре и милости царској предаду. И ко се на то приволи, пошто се надлежној власти пријави, нек му се дадне пратња до најближе прекограничне вароши, или до којег другог мјеста на граници“. (*Глас Црногорца*, бр. 13, Цетиње, 26. март/8. април 1911)

⁵⁸ Ову одлуку Министарски савјет донио је на сједници од 12/25. априла, реагујући на извјештај који је истог дана Јанко Вукотић упутио министру унутрашњих дјела, а у коме се предочава тешко стање у коме се налази албанска емиграција и истиче потреба његовог рјешавања. (Архив Историјског института Црне Горе (АИИЦГ), ф. 151, док. 111; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 70, 71)

⁵⁹ *Глас Црногорца*, бр. 17, Цетиње, 20. април/2. мај 1911.

⁶⁰ Поводом одговора Лазара Томановића на поднијету интерпелацију, црногорска скупштина је донијала резолуцију следеће садржине: „Народно Представништво саслушав одговор г. Министра спољних послова, одобрава заузето становиште Краљевске Владе у овом питању, и увиђа, да се Црна Гора налази у веома тешком положају услед пограничних нереда у Турској, па се нада, да ће Краљевска Влада знати одржати на висини ничим не повријеђени углед Црне Горе, која је вјековима чувала и очувала своју слободу и независност“. (*Исто*)

рано.⁶¹ Наиме, краљ Никола није желио да мталисорски устанак добије општеалбански карактер, што би у крајњем исходу могло довести до успостављања аутономије Албанаца у оквиру Османског царства. У том случају, могућност остварења његовог плана о проширењу Црне Горе у правцу Скадра била би знатно умањена, јер би се томе засигурно супроставио хомогенизовани албански народ, који би тежио формирању сопствене националне државе.⁶² Поред тога, стварање аутономне Албаније омогућило би владама у Бечу и Риму да на тој територији учврсте свој утицај, што би могућност реализације настојања црногорског владара да загосподари сјеверном Албанијом и Скадром као њеним средиштем свело на минимум.⁶³

Осим што је убрзала почетак устанка у Малесији, Црна Гора је побуњеницима достављала и оружје, те потребну муницију, али им и слала у помоћ чете Црногораца током њихових борби са Турцима. Наравно, малисорско становништво, које је услед ратних дејстава напуштало своја огњишта, радо је примано у Црну Гору, не само из хуманитарних разлога, већ, као што смо то раније рекли, да би се придобила њихова наклоност према Цетињу, што би увелико олакшало спровођење црногорских претензија према сјеверној Албанији. Поред тога, тиме се хтјело дати на значају противрјечностима које су постојале између Малисора и османских власти, односно утицати на продубљивање кризе у Малесији.

Бедри-паша о црногорском гостопримству према Малисорима

Да је гостопримство које је Црна Гора указивала малисорским невољницима, осим хуманитарне, имало и димензију настојања Цетиња да се дестабилизују прилике у Малесији, није могло остати незапажено код османских власти.

У вези са тим, скадарски валија Бедри-паша, десетак дана прије почетка устанка, водио је разговор са црногорским конзулом у Скадру Душаном Греговићем, који о томе извјештава своју владу у писму од 3/16. марта 1911. године.⁶⁴

Валија је саопштио Греговићу да је „примио писмо од Садрединбега, према којем, а на посредовање Краљевске владе, неки скорашњи емигранти из Владне“ изражавају жељу да се врате на своја огњишта.

⁶¹ Устанак је требало да почне око 1. маја. (Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 135, 136, 138-141, 313)

⁶² *Isto*, s. 135; Г. Вуковић, *n.d.*, с. 627.

⁶³ М. Војводић, *Источно питање у спољној политици Црне Горе*, Гласник Цетињских музеја књига II, с. 70; Г. Вуковић, *Мемоари*, Цетиње-Београд, 1996, с. 629.

⁶⁴ Н. Томовић, *Црногорски конзулат у Скадру и малисорске буне 1910-1911. године*, Историјски записи, бр.4, Подгорица, 1997, с. 204.

Међутим, они би то учинили под условом „да им се остави оружје и да се у војску не може узимати него по један из сваке куће“. На то Бедри-паша није желио да пристане, сматрајући да се „такви изузеци не могу више правити“. Потом је валија истакао да је „преситан“ од преговарања са Малисорима, пошто се они „показују недостојни и неблагодарни“ за све уступке које им је на његово посредовање „Висока порта учинила“. Штавише, Малисори „оно што сами траже и на што се прикажу вољни пристати, на то исто су послје мало незадовољни, па или бјеже у Црну Гору, или се одупиру ономе на што су сами пристали“.⁶⁵

Питајући се шта је узрок „томе њиховом непомирљивом и према нама непријатељском држању“ Бедри-паша каже да је тако нешто, иако му је „то непријатно исповиједати“, немогуће „ичему другом приписати него и сувише благонаклоном држању Црне Горе према Малисорима“. Црној Гори нико ништа не би могао замјерити када би она њима „дозволила само слободно пребивалиште“. Међутим, „данас је свакоме познато“, наставља валија, „да свакоји Малисор прима код вас од један до три франка дневно.“ С обзиром на њихово „сиромашно стање“, таква „огромна помоћ постаје један примамљив мамац, те који год може гледа да нађе начина да пребјегне у Црну Гору, па да тамо, као какав заслужни херој, ужива субвенцију“.⁶⁶

На крају Бедри-паша констатује: „Гостопримство указано у толикој мјери прелази границе обазривости и пријатељства према нама и ја се бојим да се наши одношаји не покваре, особито ако се обистини да се чак и оружје почело уносити из Црне Горе у Малесију“.⁶⁷

Слиједећи званичну политику своје владе, Греговић је у одговору скадарском валији негирао било какву повезаност Цетиња са малисорском кризом.⁶⁸ Међутим, констатације Бедри-паше о томе да Црна Гора

⁶⁵ Н. Томовић, *н.р.*, с. 203.

⁶⁶ *Исто.*

⁶⁷ *Исто.*, с. 203, 204.

⁶⁸ Црногорски конзул је скадарском валији рекао сљедеће: „Чудећи се Вашим изненадним и ничим оправданим нападима, рећи ћу Вашој Екселенцији, да Ви самога себе демантујете, јер велите да Владњани хоће да се поврате на посредовање Краљевске Владе, што значи да Црногорска Влада не само не изазива емиграцију, него напротив својски ради, да нађе начина да емигранте поврати. Даље ћу Вам казати, да је код нас тако урођено гостопримство, да сваки Црногорац сматра се као обавезним, да по могућности подржи онога ко му у кући дође; с друге стране Влада не може поставити један кордун војске да затвори границу, а пошто нема толико замашних државних радова, да се ти људи могу употребити, она се мора користити тим народним гостопримством да не дозволи да Малисори по улицама скапавају од глади. Но да је ова емиграција за нас и сувише тешка и да је ми с великом муком носимо, то је свакоме јасно, а Вама Екселенцију више но икоме будући Ви добро знате колико се само његово Величанство Краљ био заузео, да Малисоре поврати на њихова огњишта, и колико је било муке док су се заиста и повратили, а што они поново своју домовину

пружа новчану помоћ Малисорима биле су истините. Томе треба додати да је црногорска влада давала такву помоћ не само малисорским придошлицама, већ свим емигрантима из Скадарског и Косовског вилајета.⁶⁹

Што се оружја тиче, не би се могло рећи да су га устаници добијали из Црне Горе, или бар не у некој значајнијој мјери, до избијања устанка.⁷⁰

Свакако, Цариграду је било потпуно јасно да се црногорска влада није држала неутрално према дешавањима у Малесији, како прије, тако и за вријеме устанка, али то није оставило озбиљније посљедице у односима Црне Горе и Османског царства.

Крај избјегличке кризе

Након што су 22. јуна 1911. године Турци угушили устанак и за- посјели Малесију, чије је становништво спас потражило у Црној Гори, постало је сасвим јасно да се цијела ствар неће завршити у складу са плановима краља Николе, те да је само питање времена када ће се ситуација у непосредном црногорском сусједству стабилизovati.⁷¹ Поред тога, притиснут од Русије, црногорски владар био је принуђен да дјелује у правцу окончања кризе и стварању услова за повратак избјеглог

остављају, ту мора да има дубљих узрока, у које ми, у колико не задира потпуно исправно држање Црне Горе (sic), иначе свако друго тумачење је произвољно и неосновано. Што се пак тиче преноса оружја, то је једна безочна клевета и ништа више“.

(Р. Драгићевић, *Малисорске буне 1910 и 1911 године*, с. 207)

⁶⁹ Према одлуци црногорског министарства унутрашњих дјела од 8. фебруара 1911. године било је, између осталог, предвиђено да се политичким емигрантима из Косовског вилајета, смјештеним у Подгорици, Никшићу и Цетињу (с изузетком извјесних главара), исплаћује по три перпера дневно. Војним бјегунцима из Косовског и Скадарског вилајета имало се плаћати по један перпер дневно, док им се не нађе посао. Исто тако, одлука је прописивала да се албанским емигрантима из Скадарског вилајета који су се налазили у Подгорици, врши мјесечна исплата према броју чланова њихове породице. (Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 71–73)

⁷⁰ *Isto*, s. 143, 163, 314.

⁷¹ Бригадир Митар Мартиновић, који је, заједно са бригадиром Јанком Вукотићем, био задужен за спровођење политике краља Николе према сјеверној Албанији, те сходно томе сарађивао са устаничким руководством и имао задужења у погледу албанске емиграције, изнио је податак да је у току трајања избјегличке кризе 1910–1911. године у Црној Гори боравило 20 000 емиграната. (М. Рашовић, *n.d.*, с. 254–258; Р. Драгићевић, *n.p.*, с. 221, 222; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 10, 62, 67, 204, 213; М. Мартиновић, *Ратне године: 1912–1916*, Београд, 1996, с. 12). Након завршетка Малисорског устанка, краљ Никола је у разговору са дописником бечке *Нове слободне пресе*, изјавио да је издржавање емиграната Црну Гору коштало 4 милиона перпера. Притом треба имати у виду да је планирани буџет прихода за 1911. годину износио 3 985 132 перпера. (Н. Ракочевић, *Црногорско-албански односи 1878–1914. године*, Зборник радова са научног скупа Србија и Албанци у XIX и почетком XX вијека, Београд, 1990, с. 149; Ђ. Nikprelević, *n.d.*, s. 82).

албанског становништва у своје домове. Како Малисори нијесу прихватили повластице које им је понудила османска влада, прије свега због тога што им оне нијесу обезбјеђивале аутономију, Цетиње је морало да прибјегне ригорозним мјерама⁷²

Малисорима је запријеђено да ће им бити одузето оружје и остављено давање хране, уколико не прихвате Портину понуду.⁷³ Поред тога, на препоруку руског дипломатског представника у Црној Гори Арсењева, црногорски суверен издао је наредбу министру унутрашњих дјела, да предузме енергичне кораке против агитатора међу избјеглицима, који онемогућавају њихов повратак у завичај, што је довело да интернације 11 агитатора у Никшић.⁷⁴

Предузете мјере црногорске владе, имале су пресудан утицај на то да на основу 12 тачака Портине прокламације, у коју су на инсистирање Црне Горе ушле и неке измјене у корист устаника,⁷⁵ 3. августа у

⁷² Наравно, повластице Цариграда односиле су се само на Малисоре, а не на све Албанце, како је то захтијевано у меморандуму Малисора од 23. јуна (предвиђао и аутономију Албанаца), донијетом у затријебачком катуну Греча, а познатом под називом Црвена књига, при чему ни о каквом виду њиховог аутономног статуса није могло бити ријечи. (Dž. D. Tredvej, Dž. D. Tredvej, *Soko i oraо: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908-1914.*, s. 90; Дж. Д. Тредвей, *Черногория, Австро-Венгрия и Россия перед Первой мировой войной, 1908-1914, Сборник радова са научног скупа* Русија и Балкан током посљедња три стољећа, Подгорица/Москва, 2012, с. 208; И.С.Галкин, *н.д.*, с. 145–147; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, с. 244–249, 316–317, 259; Р. Драгићевић, *н.д.*, 282–283; Ј. Ердџановић, *Кучи, Братоножићи, Пипери*, Подгорица, 1997, с. 80; И.Г. Сенкевич, *Национально-освободительная борьба албанского народа в 1911-1912 годах*, Москва, 1957, 52–53, *Освободительное движение албанского народа в 1905-1912 гг.*, Москва, 1959, с. 188–189)

⁷³ Ј. Ђегковић, *Ујединитељи Црне Горе и Србије*, Дубровник, 1940, с. 91.

⁷⁴ *Исто*, с. 102.

⁷⁵ На инсистирање Црне Горе до измјена је дошло у другој, шестој, седмој, осмој и дванаестој тачки Прокламације. Друга тачка је предвиђала да малисорски регрути служе војни рок у Цариграду или у Скадарском вилајету, да би након измјена за регруте из Малесије било обезбјеђено да у мирнодопско вријеме војску служе у Скадарском вилајету, с тим да само у случају рата имају обавезу да пођу „онамо гдје их отомански барјак зове“. (Р. Драгићевић, *нав. дјело*, 283; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, 255; И. С. Галкин, *н.д.*, 150; *Глас Црногорца*, бр. 32 (23. јул/5. август 1911)). У складу са шестом тачком, ношење оружја дозвољавало се оним Малисорима којима је то било неопходно због посла којег су обављали, на примјер, стражарима и чобанима, при чему са оружјем нијесу могли долазити у вароши и на пазаре. Послије измјене ове тачке, свим Малисорима било је омогућено да носе оружје, с образложењем да су они сви чобани, те да им је, самим тим, оно неопходно. (Р. Драгићевић, *н.д.*, 284; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, 255; И. С. Галкин, *н.д.*, 150; *Глас Црногорца*, бр. 32 (23. јул/5. август 1911)). У седмој тачки је писало да ће се изградити по једна основна школа у окрузима које би одредили сами Малисори, као и да ће се обезбједити кредити за плате учитеља. Ова тачка Прокламације предвиђала је да број школа касније буде повећан, али није било одређено на којем језику ће се изводити настава. Измјеном ове тачке прецизирано је да се у седам племена (Шаље, Шоши, Шкрељи, Кастрати, Груди, Хоти и Клименти)

Подгорици буде потписан мировни споразум између представника османске владе и малисорских првака.⁷⁶ Тиме су се стекли услови да се избјегли Малисори врате на своја огњишта, што је, самим тим, довело до окончања кризе настале усљед побуне Албанаца у Малесији, чиме је и питање емиграције османских поданика у Црну Гору коначно добило епилог.

Извори и литература

Архив Историјског института Црне Горе (АИИЦГ).

Глас Црногорца.

Црна Гора и САД: у документима Националног архива у Вашингтону 1905–1918, приредио Р. Распоповић, Подгорица, 2010.

Баргл, П., *Албанци: од средњег века до данас*, Београд, 2001.

Buda A., Frasher K., Pollo S., Alibali J., Plasari N., *Historia e popullit Shqiptar (II)*, Priština 1969.

подигне по једна или по двије основне школе, у којима ће учитељи, који ће бити плаћени од стране државе, предавати на албанском језику. (Исто) У осмој тачки, у којој се говорило о изградњи путева у мјестима које одреде Албанаци, дошло је до измене којом је наглашено да ће бити изграђен по један колски пут и путеви за коње и пјешаке, који ће се провести кроз Кастрате, Груде, Хоте и Клименте. (Р. Драгићевић, *н.д.*, 284; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, 256; И. С. Галкин, *н.д.*, 149; *Глас Црногорца*, бр. 32 (23. јул/5. август 1911)). Дванаеста тачка је предвиђала да се свим осиротјелима да помоћ у житу, као и да се за сваког одраслог обезбиједи по једна турска лира. Коначном верзијом ове тачке било је одређено да сви повратници добију по два хума жита и по једну турску лиру, како би могли преживјети до идуће љетине. (*Глас Црногорца*, бр. 32, Цетиње, 23. јул/5. август 1911); Р. Драгићевић, *н.д.*, 283; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, 255; И. С. Галкин, *н.д.*, 151). Поред наведеног, Портин прокламација, уз амнестију за све учеснике устанка, обезбјеђивала је и да тушки кајмакан буде Албанац који говори албанским језиком, а мудир и општински одборници искључиво да буду Малисори. Исто тако, у овом документу је стајало да ће се порези одређивати према имовинском стању становништва, а да ће се њихова наплата одложити за пет година, како би се Малисори могли имовински опоравити од претрпљених штета за вријеме устанка. У Прокламацији се такође каже да ће становници Малесије, као и остали становници Османског царства, плаћати дацију на овнове (агнаме), али тако што ће се од њих наплаћивати „по један грош на главу“. Прокламацијом је било предвиђено и да се са наведеним радовима почне одмах по повратку становника Малесије на своја огњишта, те да се формирају комисије за процјену порушених и попаљених кућа, при чему су била одређена новчана средства за њихову обнову. (Р. Драгићевић, *н.д.*, 283, 284; Ђ. Nikprelević, *н.д.*, 255, 256)

⁷⁶ Dž. D. Tredveј, *н.д.*, s. 91; С. Драшкић, *н.д.*, 135; Ј. Њетковић, *н.д.*, 102.

- Војводић, М., „Источно питање у спољној политици Црне Горе 1896. године“, *Гласник Цетињских музеја*, књига 2, Цетиње, 1969, 63–75.
- Вуковић, Г., *Мемоари*, Цетиње-Београд, 1996.
- Ердељановић Ј., *Кучи, Братоножићи, Пипери*, Подгорица, 1997.
- Галкин, И.С., *Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов европейской турции в 1905-1912 гг.*, Москва, 1960.
- Драгићевић, Р., „Извјештаји о малисорским бунама 1911. године“, *Записи*, књ XXV, св. 1–2, Цетиње, 1941, 42–56, 113–121.
- Драгићевић, Р., „Малисорске буне 1910 и 1911 године“, *Записи*, књ XXIV, св. 1–6, Цетиње, 1940, 144–159, 202–222, 274–289.
- Драшкић, С., *Европа и албанско питање : (1830-1921) : прилози проучавању историје Албаније од почетка националног препорода (1830) до Конференције амбасадора у Паризу (1921)*, Београд, 2000.
- Мартиновић, М., *Ратне године: 1912-1916*, Београд, 1996.
- Микић, Ђ., „Србија и Црна Гора у Малисорској кризи 1910-1911.године“, *Историјски записи*, Подгорица, 1985/2, 7–35.
- Nikprelević, Đ., *Ustanak u Malesiji 1911. godine*, Podgorica, 2001.
- Томовић, Н., „Црногорски конзулат у Скадру и малисорске буне 1910–1911. године“, *Историјски записи*, бр.4, Подгорица, 1997, 199–213.
- Рашовић, М.Б., *Племя Кучи*, Београд, 1963.
- Ракочевић Н., „Црногорско-албански односи 1878-1914. године, *Зборник радова са научног скупа Србија и Албанци у XIX и почетком XX вијека*, Београд, 1990, 123-197.
- Сенкевич, И.Г., „Национально-освободительная борьба албанского народа в 1911–1912 годах“, *Новая и новейшая история*, Москва, бр. 5, 1957, 43–67.
- Сенкевич, И.Г., *Освободительное движение албанского народа в 1905-1912 гг.*, Москва, 1959.
- Томановић, Л., „Поводом мемоара барона Гисла“, *Записи*, књ. II, св. 6, Цетиње, 1928, 346–360.
- Tredvej. Dž.D., *Soko i oraо: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908-1914*, Podgorica, 2005.
- Тредвей, Дж.Д., „Черногория, Австро–Венгрия и Россия перед Первой мировой войной, 1908-1914“, *Зборник радова са научног скупа Русија и Балкан током посљедња три столећа*, Подгорица/Москва, 2012, 203–216.
- Ћетковић, Ј., *Ујединитељи Црне Горе и Србије*, Дубровник, 1940.

Darko BAKIC

THE QUESTION OF EMIGRATION OF OTTOMAN EMPIRE'S
SUBJECTS FROM SHKODRA AND KOSOVO VILAYETS TO
MONTENEGRO

Summary

The aspiration of the Young turks to carry out politics of the ottomanization of the society, that is to impose unique sense of nationality to all of the subjects of Ottoman empire, did cause rebellion of Albanians in Kosovo's and in Shkodra's vilayet. As Istanbul had taken energetic actions with the intention to crash the insurgent movement and to stabilise state of affairs in the state, a large number of inhabitants from war-affected areas did seek some refuge in Montenegro. Montenegro government was determined to provide for them all needed assistance, even though it was a big burden for depleted Montenegro's finances. Grand affection that Cetinje showed towards albanian refugees did not have only humanitarian character, although undoubtful, but was also driven by a need to gain affection of albanians towards Montenegro and its king in order to much easier realise the plan of montenegrin ruler to master the north Albania and Shkodra as its centre.

The intention of Cetinje to destabilise Ottoman empire in accordance with this goal was especially expressed during the crisis in Malesia, that resulted in rebellion of 1911. Montenegro did supply rebels with guns and ammunition, and also employed squads of Montenegrins to help rebels in the fights with Ottoman army, negating any involment in the conflict at that.

After Turks did suppress rebellion in Malesia, king Nicholas had, under the pressure of Russia, to take steps toward ending the crisis, that is to take measures that resulted in the return of the refugees from Malesia to their homeland. Thus, the question of the emigration of Ottoman subjects in Montenegro was resolved, while ambitions of king Nicholas to extend territory od the state towards Shkodra had failed.